

PIRKKO HOLMBERG

Ilmiöihin itseensä – Johdatusta Goethen *Värioppiin*

J. W. v. Goethen (1749–1832) *Värioppi*¹ (Zur Farbenlehre) julkaistiin keuhällä 1810 kahtena oktaavoniteenä, jotka sisälsivät kolme osaa. Ensimmäinen eli didaktinen osa sisältää Goethen tekemät kokeet ja hänen varsinaisen väriteoriasa. Toinen, poleeminen osa, keskittyy Isaac Newtonin teoksen *Opticks* (1704) tarkkaan läpikäyntiin ja kritisointiin. Kolmas, historiallinen osa käy läpi edeltävää väriopin historiaa ja kokoa yhteen laajalti eri alkuperäislähteitä.

Oheissa julkaistava Goethen *Väriopin* esipuhe on kirjoitettu elokuussa 1807, kun ensimmäisestä, didaktisesta osasta valmistauduttiin tekemään erillispainosta (1808). Se koskee siis väriopin kokonaisuutta sellaisena kuin se näyttöytyi vasta ensimmäisen osan ollessa valmiina. Lopullinen kokonaisuus poikkesi jonkin verran kaavaillusta, esimerkiksi täydennysosa ei ilmestynyt Goethen lupamassa muodossa. Sen sijaan ilmestyivät kuvataulut selityksineen sekä Goethen työtoverin, Thomas Seebeckin kuvaus tutkimuksistaan värillisten valojen vaikutuksista.

Esipuheessa Goethe puhuu ”luonnon kielestä”, joka vaihtelee luonnon alueelta toiselle ja puhuttelee eri aisteja, mutta noudattaa kuitenkin kaikkialla samanlaisia lainalaisuuksia ja puhuu koko luonnon puolesta. Ei ole sattumaa, että Goethe mainitsee esimerkkinä luonnon kielestä metallin, jolla hän viittaa magnetisoituneeseen rautaan.² Magneetissa polaarisuuden lainalaisuus on kaikkein silmiinpistäväntä, ja polaariset vastakohtat toistuvat eri muodoissa luonnonkunnasta toiseen. Myös vastakohtien rytminen seuraanto ja hengittävä liike on luonnon ilmaisutapa ja osa sen kieltä. Goethe ei halua erottaa värioppia subjektiiviseksi erityisalueeksi, vaan tuoda sen osaksi yleistä luonnon kielioppia.

Saksankielisen kirjallisuuden klassikkona tunnetun Goethen luonnontieteellisiä kirjoituksia tulkitaan edelleen enimmäkseen hänen kaunokirjallisen tuotantonsa näkökulmasta. Kuva Goethen luonnontutkimusten suhteesta hänen aikakautensa muuhun filosofiaan ja luonnontieteeseen kaippaa kirkastamista. Goethe ei itse helpota tehtävää, koska hän on käsitellyt luonnontutkimustensa periaatteita vain vähän eikä kovin systemaattisesti.³ Kuitenkin hänen ponnistelunsa olivat läheisessä suhteessa myös saksalaisen idealismin projektiin. Polaa-

risuus oli tärkeä periaate F. W. J. Schellingin filosofiasa. G. W. F. Hegel puolestaan tunnusti Goethen tutkimustavan avoimesti esikuvakseen ja havainnollisti Goethen *Väriopin* avulla reaali maailmassa etenevän dialektiikan ja negaation negaation periaatetta⁴.

Goethen raju kritiikki Newtonia kohtaan vieraannuttaa ja vaivaannuttaa monia. Tiettyssä mielessä hänen voi itsensä katsoa syyllistyvän samanlaiseen ”aristokraattiseen ylenkatseeseen” toisenlaisia näkemyksiä kohtaan kuin mistä hän syyttää newtonilaisia. Goethe kuitenkin perehtyi syvällisesti Newtonin optiikkaan, ja muun muassa esipuheen luonnehdinta valon ”teoista ja kärsimyksistä” on lainaus Newtonin valonsäteiden määritelmästä⁵. Esipuheessa Goethe vertaa värikkäällä tavalla Newtonin optiikan teoriaa vanhaan linnaan, jota on täydennetty ja korjailtu vuosien mittaan ja jota edelleen pidetään puolustusasemissa, vaikka se on käynyt asuinkelvottomaksi. Goethe ei halua korvata linnaa uudella rakennelmalla, vaan käyttää hyväkseen sen vapauttamaa tilaa erilaisten hahmojen esittämiseen. Tässä näkyy, että havainto ja teoria ovat Goethelle erottamattomia: teoria, sikäli kuin sellaista tarvitaan, nousee näkyviin ilmiöistä itsestään.

Goethe oli vakuuttunut siitä, että Newtonin pimeässä huoneessa prisman läpi viedyllä valonsäteellä tekemä koe, jolla tämä pyrki osoittamaan valkoisen valon jakautuvan erivärisiin osiin, koskee vain erityistapausta, joka ei millään selitä väri-ilmiöiden koko moninaisuutta. Goethen mukaan värien muodostumiseen tarvitaan niin valoa, pimeyttä kuin myös sameutta näiden rajamailla. Didaktisen osan toisessa, fyysisiä värejä käsittelevässä osiossa Goethe kuvaa tätä väriä niin sanottua ”alkuilmiota” ilmakehän väri-ilmiöiden avulla: taivaan sinisyys on tulosta pimeyden edessä olevasta valaistusta sameudesta, kun taas auringonlaskun tahtuminen keltaiseen ja punaiseen syntyä valon edessä lisääntyvästä sameudesta. Goethen alkuiltiön puolustukseksi on sanottava, että se tekee spektrin värit ja järjestyksen kokemuksellisesti ymmärrettäväksi, siinä missä väriä selittäminen valon erilaisina aallonpituuksina jää varsin ulkokohtaiseksi ja sopimuksenvaraiseksi tavaksi lähestyä ilmiömaailman värejä.⁶

Viitteet

- 1 Pirkko Holmbergin ja Pajari Räsäsen suomennos Goethen *Väriopista (I. Didaktinen osa)* (1810) ilmestyy lähiaikoina Kustannusosakeyhtiö Teoksen julkaisemana.
- 2 LA II 4, 284.
- 3 Jonkinlaista systematisointia Goethe kuitenkin yritti esimerkiksi teksteissä ”Der Versuch als Vermittler von Objekt und Subjekt” vuodelta 1791 (Koe objektin ja subjektin välittäjänä, HA 13, 10–20) ja ”Erfahrung und Wissenschaft” vuodelta 1798 (Kokemus ja tiede, HA 13, 23–35).
- 4 Vrt. Oittinen 2014, 101.
- 5 Newton 1704, 1–2. Ks. Helbig 2004, 150–151.
- 6 Vrt. Vine 2014, 9.

Kirjallisuus

- Goethe, Johann Wolfgang von, *Zur Farbenlehre*. Bd. 1. Cotta, Tübingen 1810. Verkossa: deustextarchiv.de/book/view/goethe_farbenlehre01_1810?p=15
- Goethe, Johann Wolfgang von, *Goethes Werke Band XIII. Naturwissenschaftliche Schriften*. Durchgesehen von Dorothea Kuhn und Rike Wankmüller. Wegner, Hamburg 1960 (=HA 13).
- Goethe, Johann Wolfgang von, *Die Schriften zur Naturwissenschaft. Zweite Abteilung, Bd 4: Zur Farbenlehre. Didaktischer Teil und Tafeln. Ergänzungen und Erläuterungen*. Deutschen Akademie der Naturforscher Leopoldina. Böhlau, Weimar 1973 (=LA II 4).
- Helbig, Holger, *Natürgemäße Ordnung. Darstellung und Methode in Goethes Lehre*

von den Farben. Böhlau, Köln 2004.

Newton, Isaac, *Opticks, or a Treatise of the Reflexions, Refractions, Inflections and Colours of Light*. Smith & Walford, London 1704.

Oittinen, Vesa, Hegel ja negaation negaatio. *niin & näin* 2/2014, 101–110.

Vine, Troy, Goethe. An Eye for Colour. *InSis. The Field Centre Research Journal*. Vol. 1, No. 1 2014.